

20. Fix U. Stil – ein sprachliches und soziales Phänomen : [herausgegeben von I. Barz, H. Poethe, G. Yos] / Ulla Fix. – Berlin, Frank&Timme Gmbh Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2007. – 462 S.
21. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Georg Michel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1975. – 394 S.
22. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache / Barbara Sandig. – Berlin : New York : Walter de Gruyter Verlag, 1986. – 368 S.

Стаття надійшла до редакції 20 грудня 2012 року

УДК 808.53: 821. 161.2-343

*Наталія Смірнова
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС КАЗОК Д. ГУМЕННОЇ

У статті досліджуються жанрові особливості творів Д. Гуменної з авторським визначенням казки. Обрані до аналізу твори розглядаються кризь призму кореляції понять художнє / наукове та казкове / неказкове. Доводиться, що аналізовані твори Д. Гуменної постають як новаторські жанрові утворення і переконливо свідчать про здатність літературних казок з науковим інтертекстом до функціонування в контексті сучасного художнього дискурсу.

Ключові слова: *казка-есе, казка-феєрія, художній дискурс.*

В статье исследуются жанровые особенности произведений Д. Гуменной с авторским определением сказки. Отобранные для анализа произведения через призму корреляции понятий художественное / научное и сказочное / несказочное. Доказывается, что рассматриваемые произведения Д. Гуменной представлены как новаторские жанровые образования и убедительно свидетельствуют о способности литературных сказок с научным интертекстом к функционированию в контексте современного художественного дискурса.

Ключевые слова: *сказка-эссе, сказка-феерия, художественный дискурс.*

Genre features of D. Gumenna's literature works are investigated in the article with authors' definition of "fairy-tale". Selected works are considered to analyze through the correlation of such concepts as artistic / scientific and magical / without fairy-tale elements. It is shown that the analyzed D. Gumenna's works seen as innovative in the genre formation and clearly demonstrate the ability of literary fairy tales of scientific intertext to function in the context of contemporary art discourse.

Key words: *fairy tale essays, fairytale, literature discourse.*

Проблема дослідження творів Д. Гуменної як казок зосереджена в аспекті відповідності традиційним вимогам жанру. Різномудування жанрових характеристик одних і тих же творів зумовлене відсутністю в сучасному літературознавстві чіткої дефініції понять «жанр», «вид» у цілому та чіткого визначення терміна «літературна казка» зокрема. Дане дослідження – це спроба ідентифікації окремих творів Д. Гуменної з погляду жанрових та поетикальних особливостей літературної казки. Об'єктом дослідження, насамперед, стали ті твори, які мали авторську кваліфікативну означеність як казки. Передусім, це казка-есе «Благослови, Мати!» та казка-феєрія (fairy – tale) «Епізод з життя Європи Критської»¹. О. Коломієць, окрім визначених авторкою, називає казкою-есе ще й «Родинний альбом» [7, с. 4]. Натомість М. Лаврусенко досліджує «Епізод з життя Європи Критської» як повість-феєрію, спочатку акцентуючи увагу на другій складовій означеного жанру, але врешті проводить аналіз цього тексту з погляду традиційної казкової поетики. Ця ж дослідниця означає «Родинний альбом», «Минуле пливе в прийдешнє» як романи-есе, а «Благослови, Мати» – просто есе [11, с. 122].

Дискутивність щодо жанрової приналежності творів письменниці простежується як в еміграційній, так і в «материковій» літературно-критичній думці. Досить часто проблемним аспектом для художнього дискурсу її текстів вважалося тяжіння до наукового викладу. Н. Іщук-Пазуняк «Благослови, Мати!» визначає як *наукове есе*, А. Юриняк розповідь «Минуле пливе в прийдешнє» трактує як *наукову розвідку*, П. Сорока кваліфікує казку-есе «Благослови, Мати!» як

¹Тут і далі цитуємо із збереженням правопису першоджерела.

монографічне дослідження, а «Родинний альбом» та «Минуле пливе в прийдешнє» – як науково-популярні монографії. Натомість Г.Костюк, аналізуючи жанрову специфіку творчості письменниці, вбачав домінантою не науковість викладу, а саме його художність, зауваживши, що «Благослови, Мати!» – «романтична мандрівка таємничими просторами минулих тисячоліть [10, с. 318]».

Отже, наведені міркування науковців порушують двоаспектну проблему дослідження обраних текстів Д. Гуменної крізь призму кореляції понять художнє / наукове та казкове / неказкове. Об'єднання цих двох аспектів в одному дослідженні дозволяють розглянути казковість творів письменниці як художній дискурс.

Потребує уточнення авторське розуміння жанру та його кореляція з варіантами літературознавчого визначення. У першій частині твору «Благослови, Мати!» авторка дає пояснення власного жанрового формулювання: «Казкою зву тому, що всяке відтворення минулого – казка. Ніхто з живих не бачив на власні очі, як було навіть двісті років тому. Всякий заглядач у минуле на свій лад бачить минувшину – залежно від матеріялів, що Бог послав (бо всіх ще жодна людина не могла охопити) та від своєї внутрішньої візії [3, с. 3]». Тобто, основою такого відтворення Д. Гуменна обирає *гіпотетичність* та власну суб'єктивну чуттєвість у вибудові художнього світу, який, за авторським баченням, означається як світ «інший [3, с. 3]». Саме вибудова особливого типу художнього світу, на думку таких дослідників літературної казки, як І. Лупанова, Є. Нейолов, В. Бахтіна, М. Липовецький є структуротвірною ознакою. Д. Гуменна називає чинники, які стали джерелами формування художнього світу твору: «Приклади для моєї казки беру з археології, етнографії, мітології, фольклору і мови... [3, с. 3]». Авторське називання жанру неодноразово актуалізується в самому творі, підтверджує свідомий вибір ідентифікації тексту: «Але про це буде в іншому місці цієї казки [3, с. 63]»; «На цьому моя казка кінчається [3, с. 237]» тощо.

Окрім авторських визначень, підставою для розгляду цих творів як казок О. Коломієць вважає їх орієнтацію на міфологізм

у цілому та наявність міфологеми Великої Матері зокрема [8]. М. Лаврусенко обстоює думку про те, що «Епізод...» «... варто визначити як повість з елементами казки, або казкову повість, або повість-феєрію, оскільки в ній розгортається одна сюжетна лінія, у якій розповідається читачеві про вельми важливий день із життя Європи, який відкриває очі Березині на проблеми народів [11, с. 124]». Такі підходи свідчать про множинність критеріїв жанрової дефініції. У першому випадку це визначення тяжіє до генетичної спорідненості з міфом, у другому – до встановлення як пріоритетних морально-етичних характеристик художнього світу твору.

Авторський коментар про гіпотетичність, обране жанрове визначення, бажання створити «інший світ», щоб «порозкошувати в цій казці [3, с. 3]» легітимізують ці тексти як *художні*. Тут слухним є висловлювання А. Гафарової, яка під художнім текстом пропонує «розуміти створене автором фіктивне зображення дійсності, де виражаються авторський світогляд, світовідчуття, енциклопедичні знання, досвід письменника і його ставлення до світу [1]». Доречна умотивованість наукових та фольклорно-літературних цитат також обумовлюється авторським визначенням жанру твору «Благослови, Мати!» як казки-есе, що свідчить про літературознавчу компетенцію письменниці. Есе, на думку Ю. Коваліва, «прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманої з різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних, іноді специфічно наукових елементів [5, с. 347]».

До висновку про ненауковість казки-есе доказово й аргументовано доходить Т. Николюк, зазначаючи, що «Для казки-есе «Благослови, Мати!», есе «Родинний альбом», «Минуле пливе в прийдешнє» характерна метафорична мова, чимало фактів сприйнято через візуальні та слухові рецептори («чуєте», «бачимо»), діалогічна мова передана через цитати. Авторка часто апелювала до власного досвіду та інтимних почувань читача (ненауковий метод), а персонажами творів стали міфами Лада,

Леля, Гоя, почерпнуті з календарної обрядовості і пісенності. В есе чимало асоціативних фантазій. Отже, за формально-стильовими ознаками це не наукові дослідження [12, с. 9]».

Як риси, притаманні літературній казці, визначаємо творення особливого художнього світу, який характеризується гармонійністю, наявністю категорії чудесного, особливою образною системою, бінарною опозиційністю, міфологізмом як джерелом казки.

Гармонійний світ, за Д. Гуменною, базується на кількох основних ідеях. Це ідея природної першості жіночого начала, яка неодноразово обстоюється авторкою в різних творах, ідея спорідненості, єдності народів та ідея прадавності українства.

У казці-есе «Благослови, Мати!» образ жінки набуває наскрізності. Опираючись на мовознавчі, історико-археологічні дослідження, реконструюючи елементи міфу, авторка реалізує основну ідею – реабілітацію пріоритетної ролі жінки-матері. Використовуючи прийом подорожі в часі, письменниця простежує роль жінки в суспільному й культурному розвитку племен. Вона формує сталий образ, який постає як Мати-Універсум, Велика Мати, Мати Богиня, Земля. Д. Гуменна визначає роль жінки, звертається до ретроспективного огляду, реконструює міф як елемент світогляду як давніх і сучасних народів, наголошує, що шанобливе ставлення до жінки і є запорукою сили нації: «Що ж в нашому народі таке, що не дає розпливитися-розсмоктатися серед інших – боєвиків і засланців – що не загинув він у жодній із катастроф, уже пережитих? Якесь тасмниця? Ні! Починаючи із зародження первісної родової організації, з оріньяку, й до сьогодні, *ніколи* жінка на цій землі не була рабинею [3, с. 216]». Авторські висновки підкреслюють ідейний задум творчості – доведення на широкому фактичному матеріалі спроможності жінки до творення не лише особистого, локального простору, а й простору, що набуває загальнолюдського, планетарного масштабу: «Ця одностайність жіночого образу дає підстави вважати, що на всьому просторі Євразії жили одної думки люди [3, с. 15]».

Д. Гуменна доводить, що фемінним елементом пронизані всі сфери матеріальної та духовної культури людства в цілому та

українства зокрема. Крім функції материнства, організації родового устрою, жінка, за переконаннями авторки, у світоглядній системі давніх людей є ще й посередницею між світами, між земним і небесним, тобто, виконує сакральну роль: «Про те, що не чоловік (як тепер) а жінка була посередницею між людьми й Вищою Силою, є багато свідчень з далекої і близької минувшини [3, с. 194]».

Новаторським прийомом, який Д. Гуменна використовує у своїй художній творчості для ілюстрування та аргументації власних ідей, стає прийом семантичного аналізу лексем та їх частин, здійснений на широкому матеріалі різних мов. Існування подібних за звуковими та змістовими характеристиками слів у більшості європейських та частини східних мов стає доказовим аргументом на користь ідеї спорідненості народів. Ретельний аналіз слова «жена» на матеріалах української, французької, англійської, грецької, індійської мов стає підтвердженням існування культу жінки на значній частині Європи, Азії, Індії: «Отже, можна сказати, що Європу й велику частину Азії заселяють як не прями нащадки «женів», (читай: «народу із символом оріньяцьких жіночих зображень», то якісь у більшій чи меншій мірі споріднені з «женами» сусіди. Але найнедвозначніше і найвиробленіше це «ж» у нашій мові [3, с. 20]». Такі ж мовно-семантичні екскурси здійснені авторкою стосовно лексем *ляля*, *діва*, *скит* та інших.

У «Родинному альбомі» цей прийом деталізується і сходить до аналізу фонем. Найчастіше Д. Гуменна зупиняється на трифонемному компоненті та його модифікаціях: С-Т-Р, С-В-Р, Т-В-Р, ГОР-ХОР-КОР тощо. Як і в казці-есе «Благослови, Мати!» такий мовоцентричний характер оповіді стає підтвердженням спорідненості звичаїв, культурних надбань різних мов індоєвропейської сім'ї. Проте не лише спорідненість, а й первинність української культури та мови, у якій якнайповніше збереглися всі надбання, звучить у висновкових тезах письменниці: «Як це чудово збігається із твердженням багатьох мовознавців, що цей самий терен, Україна – місце, де зародилось індоєвропейське мовне дерево [3, с. 51]».

Для доказовості власних суджень Д. Гуменна долучає з'ясування інтерсеміотичних зв'язків. Зокрема вона детально аналізує графічні позначення спіралі, меандру, лабіринту на предметах вжитку в різні періоди й доводить, що вони є знаками, що символізують безперервність існування, єдність життя-смерті, що зберігається і в словесному мистецтві, зокрема, українських гаївках, і в драматичних іграх «Кривий танець» та «Воротар». Графічні зображення, словесний супровід обрядодій розглядаються письменницею, як надзвичайно цінні, але вторинні моделюючі системи, які передусім є відображенням світогляду давньої людності.

Досліджуючи особливості генологічного конститування творів Д. Гуменної, Т. Николук зосереджує увагу на осмисленні проблеми *інтертекстуальності*. Дослідниця деталізує теоретичні аспекти понять «науковий» та «інтелектуальний інтертекст», з'ясовує механізми художнього переосмислення наукових ідей у творчості письменниці [12]. Очевидно, що саме пряме цитування, з оформленими посиланнями, надає казці-есе «Благослови, Мати!» та іншим творам письменниці наукового звучання. Авторське непоодинокі цитування окремих матеріалів, зокрема це стосується «Історії» Геродота, «Повісті врем'яних літ», «Історії української літератури» М. Грушевського та інших, стає свідченням їх ґрунтовного опрацювання й реінтерпретації.

Проте тут варто зазначити, що авторка апелювала не лише до наукових текстів. Досить часто вона реінтерпретує міфи, цитує зразки уснопоетичних текстів різних народів, художні твори. Безумовно, у цьому випадку цитати відіграють важливу текстотвірну функцію. Немовби відстоюючи власну позицію в кваліфікативному визначенні жанру твору, письменниця використовує традиційний казковий композиційний прийом, своєрідно трансформує формульне завершення: «На цьому моя казка кінчається. Я там не була, меду-вина не пила, але далеко важливіше, що всі ті, які пили мед-вино-горілку у цій казці, є в мені. І в кожному, хто дочитав до цього слова [3, с. 237]».

Сформовані у творах на праісторичну тематику ідеї вона творчо реалізує за допомогою інших художніх прийомів і підходів

у казці-феєрії «Епізод з життя Європи Критської». Тут авторка знову підтверджує свою літературознавчу компетентність, проте демонструє новаторський підхід до художньої реалізації заявлених жанрових форм. Термінологічне визначення феєрії, за Ю.Ковалівим, – це «театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками. [...] Виникає неоромантична драма-феєрія (драма-казка) з виразно ліричним началом, зіставлення явищ природи та рис людини, широким використанням міфічних і фольклорних образів, магією... [6, с. 527]». Тобто, під феєрією розуміється, насамперед, драматичний твір. У дослідженні жанрово-стильової специфіки казки-феєрії «Епізод з життя Європи Критської» М. Лаврусенко помічає новаторський підхід письменниці [11]. Авторка названої статті доводить, що Д. Гуменна відходить від класичного розуміння феєрії. Проте в статті не піддається сумніву наявність казкової основи. Стосовно феєрії, то, крім того, що «Епізод...» не є драматичним твором, маємо всі властиві цьому жанрові ознаки, а саме: химерно-казковий сюжет; фольклорні та міфологічні образи; умовність простору й часу; символічність ситуацій і образів; філософське звучання. Визначення «казка-феєрія» передбачає дифузю характерних ознак обох жанрів, які за своєю природою мають досить багато спільних характеристик. Це вибудова художнього світу, в основі якого є категорія чудесного, замкнутість часопростору, тісний зв'язок з міфологією. Літературна казка ХХ ст. виявляє і свою двоадресність, зумовлену поглибленням філософського звучання. Дослідники жанру феєрії висловлюють припущення, що феєрія передбачає значно вищий ступінь узагальнення, універсалізованості ідейно-проблематичного й образного рівня, невичерпність трактувань якого досягається саме завдяки максимальній умовності характерів, подій і хронотопу, тематичне звертання до народної демонології та міфопоетики.

Авторська жанрова ідентифікація тут не проступає так яскраво, як у казці-есе «Благослови, Мати!», у якій Д. Гуменна дає власне обґрунтування вибору жанру і означає твір як казку. Натомість у «Епізоді...» казкою вона називає художній світ,

у якому вона як наратор займає позицію споглядача: «А на річці – лебідка плаває. Знов, як у казці. [...] От, може, це казкова вода, що від неї старі молодшають, сліпі стають видючими, а мертві оживають... Може, це відьомська, чарівна... [2, с. 12]». Казкова алюзія стає лише преамбулою до подій, у яких на перший план виходить чітко ієрархізований образний світ. Авторка створює на зразок давнього міфічного світоустрою багаторівневий простір, у якому першість надається Гаї: «Я праматір богів і людей. Всі народи від океану до океану шанують мене і щоразу на весні хвалу приносять [2, с. 13]». Д.Гуменна долучає традиційний казковий прийом перевтілення, узгоджує його візуальне представлення відповідно до темпоральної логіки оповіді. З лебідки Овда-Обида-Овида-Евдотея перетворюється в бабусю Гаю. Тут авторка об'єднує різні міфологічні системи, структурує їх за часом виникнення та відповідно до власних припущень. Інтертекстуальне долучення відомого міфу про Європу та Зевса стає лише своєрідною відправною точкою, «історією з минулого», яку Д. Гуменна творчо інтерпретує, переосмислює й осучаснює.

Персонажі набувають яскравого алегоризму. Казкова опозиційність представлена тут на образному та проблемно-тематичному рівнях. Авторка формує своєрідні пари: Зевс – Європа, Раціо – Інтуїція, Аристократія – Демократія, Нація – Пролетар Класович, Матеріаліст – Ідеаліст, Дух – Матерія. У межах такої образної опозиційності порушується проблематика твору. Її вирішення відповідає авторському баченню, продемонстрованому й у інших творах письменниці. Відправним, ключовим моментом у казці-феєрії є пошуки гармонійного щасливого світу, взірцем якого є міфічна Аркадія. У межах опозиційності Зевс – Європа порушується тема протистояння жіночого й чоловічого, яка продовжує фемінний дискурс. Жінка постає як первинна й незалежна, як творець й інтелектуал. Але якщо в інших творах ця теза доводиться авторкою за допомогою науково-історичного фактажу, то, відповідно до обраного жанру, тут з'являються емоційно-ліричні звернення спонукального характеру.

Створена письменницею художня модель презентує авторську концепцію світу, має яскраво виражену аксіологічну спрямованість, відображає ретроспективний погляд на процес становлення стійких цінностей буття. Серед дисгармонійних якостей сучасного світу авторка виокремлює раціоналізацію, узагальнюючи це в образах Радіо та Інтуїції. На противагу поетиці художнього світу чарівних казок, які у своїй основі людиноцентричні, об'єднуючою ідеєю аналізованого твору вбачаємо націоцентричність, у якій людина, мова, культура, соціальний устрій є складовими світу, частини якого (тут різні нації) створюють умови взаємоіснування. Традиційна казкова функція пошуків постає у творі, як пошук Європою щастя, а Україною – власного місця серед європейських народів. Оповідь набуває емоційного забарвлення, у бінарних образних парах у дискусивній формі з'ясовується їхня домінуюча роль у світо-(націе-)устрої. Традиційна для авторки мовоцентричність проблематики набуває масштабності й тісно пов'язується з культурними надбаннями, які і є, на переконання письменниці, основотвірними складовими щастя і гармонії, а їх втрата тлумачиться, як руйнація. Д. Гуменна за допомогою багатьох діалогів-колізій формує поліфонічне звучання твору. Читачеві надана можливість переконатися у перевазі чи однобічності світоглядної позиції кожної узятої пари образів. Питання братерства, рівності, свободи, незалежності порушуються в діалогах Аристократії та Демократії, Нації та Пролетара Класовича, Духу й Матерії.

Тяжіння до казкового хронотопу зумовлює динамізм оповіді, ущільненість часу. Авторка поєднує умовний час (загальний час існування людства) та подає події з відбитком конкретного соціально-історичного часу (події Другої світової війни). Події минулого й майбутнього зливаються із сьогочасним. У цілому, в центрі хронотопу аналізованого твору лежить трансформована ціннісна семантика міфу: перетворення хаосу в космос, упорядкування світу, внесення в нього закону гармонії. Проте міфологічна семантика, зазвичай, демонструє упорядкованість

світу як завершений процес. У «Епізоді...» простежується ідея руйнації колись упорядкованого світу й ідея необхідності його впорядкування.

Отже, аналізовані твори Д. Гуменної постають, як новаторські жанрові утворення і переконливо свідчать про здатність літературних казок з науковим інтертекстом до функціонування в контексті сучасного художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гасфарова А. С. Художественный текст VS художественный дискурс / А. С. Гасфарова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rgf.tversu.ru/node/486>
2. Гуменна Докія «Епізод з життя Європи Критської / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : [б. в], 1957. – 141 с.
3. Гуменна Д. Благослови, Мати! Казка-есе / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1966. – 282 с.
4. Гуменна Докія. Родинний альбом / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1971. – 352 с.
5. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
6. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 623 с.
7. Коломієць О. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. В. Коломієць. – К., 2007. – 17 с.
8. Коломієць О. Міфопоетика казки-есе Докії Гменної «Благослови, Мати!» / О. В. Коломієць // Літературознавчі студії. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Випуск 31. – С. 193–196.

9. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Х. Копистянська. – Львів : Паїс, 2005. – 368 с.
10. Костюк Г. На перехрестях життя та історії: до 70-річчя і 50-річчя літ. діяльн. Докії Гуменної / Григорій Костюк // У світі ідей і образів. Вибране: (критич. та іст. літ. роздуми: 1930–1980). – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 311–352.
11. Лаврусенко М. Повість-феєрія Докії Гуменної «Епізод з життя Європи Критської»: жанрово-стильова модифікація / М. Лаврусенко // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія : Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 121–131.
12. Николюк Т. Інтелектуальний інтертекст прози Докії Гуменної : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»/ Т. В. Николюк. – К., 2009. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

УДК 821.161.2-3.12

*Тетяна Ткаченко
(м. Київ, Україна)*

ПТАШИНА СИМВОЛІКА У МАЛІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджується пташина символіка в українській малій прозі початку ХХ ст.; аналізуються образи птахів у новій творчій інтерпретації. У роботі вивчаються такі персонажі, як пелікан (баба-птиця), гуска, чайка, лелека (бусол, бузьок). Також розкриваються особливості художньої рецепції, а саме: синтез традиції та новаторства, зіставлення людської спільноти і пташиної родини, апеляція до читача-співавтора, використання кольорів і звуків як складників літературного тексту.

***Ключові слова:** біблійний та фольклорний інтертекст, асоціативність, символ, персоналіфікація, психологізм, відкритий фінал.*